A magyar gabonaágazat középtávú kilátásai

Potori Norbert – Varga Edina

Kulcsszavak: gabonatermelés, piac, kilátások.

Összefoglaló megállapítások, következtetések, javaslatok[1]

Igaz, hogy a szélsőséges időjárás Magyarországon rendkívül nagy hozamingadozásokat okozhat, az agrárpolitika és a piaci szereplők pedig hajlamosak a túlzott reakciókra, mégis a gabonaágazat az, ahol a magyar mezőgazdaság a természeti adottságok, a termelés vonatkozásában még bizonyíthatóan komparatív előnyökkel rendelkezik az Európai Unióban. A szántóföldi növények nemzeti kiegészítő támogatása ugyan 2008-tól a termeléstől függetlenedik, de a gazdálkodók a rendelkezésre álló szántóterületet a jövőben is hasznosítják, mert a gabonafélék magas ára ösztönzi a termelést.

A kidolgozott különböző modellváltozataink szerint a hazai búzatermelés 4,6-6,1 millió tonna, míg a kukoricatermelés 9-10,9 millió tonna között alakulhat 2013-ban. A hazai abrakfogyasztó állatállomány az elkövetkező években – a legjobb esetben is – várhatóan stagnál, a gabonafélék belföldi humánélelmezési felhasználása rövid és középtávon mennyiségében szintén nem változik. A bioüzemanyag-gyártás kukoricaigénye viszont néhány éven belül 3-4 millió tonnára is emelkedhet.

A bioüzemanyag-ipar új és erőteljesen bővülő felvevőpiac, ami kétségtelenül kedvez a gabonatermelőknek. Az előnyök közé sorolható a hosszú távra szóló termeltetési szerződések és a közeli áruszállítás. Kiszámíthatóbb lesz a termelés jövedelmezősége, ami mezőgazdasági és infrastrukturális beruházásokra ösztönöz. Ez persze elsősorban azokra nézve igaz, akik a feldolgozókkal szerződésre lépnek.

A hazai gabonatermelés áttekintése

A gabonatermelés alakulása elsősorban az időjárás, mindenekelőtt az éves csapadékmennyiség és -eloszlás függvénye. Ezt tökéletesen bizonyítja az elmúlt öt esztendő, amikor negatív és pozitív csúcsok egyaránt előfordultak: míg 2003-ban mindössze 8,77 millió, addig 2004-ben, EU-tagságunk első évében 16,78 millió tonna gabonát takarítottak be. A gabonatermelés 2004 óta évről évre csökkent, és 2007-ben a 9,7 millió tonna körüli betakarított mennyiséggel ismét gyenge évet zártak hazánkban. Ugyanakkor a gabonafélék összes területe 2003-2007 között legfeljebb évi 5-6%-kal, a két vezérnövény, a búza és a kukorica területe ennél is kisebb arányban ingadozott.

Az elmúlt másfél évtizedet vizsgálva azonban a hazai gabonatermelés a mind szembetűnőbb éves kilengések mellett emelkedő tendenciát mutat: a 2003-2007 közötti időszak átlaga 7,5%-kal haladta meg az 1998-2002 közötti, és 15,5%-kal az 1993-1997 közötti ötéves időszakét. Ugyanakkor a belföldi felhasználás – különösen takarmánykukoricából – az állatlétszám fogyatkozása miatt folyamatosan csökkent, ezzel párhuzamosan a gabonakivitel emelkedett. A 2004-2006 közötti

[1] A **gazdálkodás** 2008. 1. számában közölt *Udovecz Gábor:* „Alkalmazkodási kényszerben a magyar agrárgazdaság" című tanulmánya nagy érdeklődést váltott ki az olvasók körében. Ezért a továbbiakban az említett cikk alapozását szolgáló feldolgozásokból részletezőbb tanulmányokat közlünk az Intézet közreműködő szerzőinek Potori Norbert – Varga Edina, Nyárs Levente, Erdész Ferencné tollából. (Cs. L.)

hároméves időszak összesített exportvolumene elérte a 12 millió tonnát. Ennek 77%-a az Európai Unióba (beleértve a 2007-ben csatlakozott Bulgáriát és Romániát is) irányult. Különösen az EU-15 részesedése volt nagy, az összes gabonakivitel 61%-a a régi tagállamokba ment.

A főbb gabonafélék közül búzából 2004-ben 6 millió tonna termett (ennél csak 1980-ban és 1985-ben, valamint a rendszerváltás körüli években takarítottak be többet), és az 5,12 tonna átlagos hektárhozam is csak az 1980-as évtizedben volt magasabb. Ehhez képest 2007-ben 1,11 millió hektáron alig 4 millió tonna búzát arattak. Kukoricából 2005-ben minden idők legnagyobb termését, közel 9,1 millió tonnát takarították be; a 7,56 tonna átlagos hektárhozam is rekordnak számított. Ezzel szemben 2007-ben a száraz és forró nyár miatt alig 4 millió tonna kukorica termett.

A rekordtermések a logisztikai és infrastrukturális problémákkal párosulva súlyos piaci zavarokhoz vezettek a 2004/2005. gazdasági évben. A kiszállítások leállása, a megfelelő intervenciós (és termelői) raktárkapacitások hiánya, továbbá a termelők tőkeszegénysége miatt jelentkező értékesítési kényszer következtében a főbb gabonafélék felvásárlási ára messze a tonnánként 101,31 euró intervenciós árszint alá süllyedt. A 2004/2005. gazdasági év intervenciós felvásárlási időszakában az MVH közel 3,9 millió tonna, míg a 2005/2006. gazdasági évben több mint 4,2 millió tonna felajánlott gabonát vett át. A 2006/2007. gazdasági év intervenciós nyitókészlete megközelítette a 7 millió tonnát. A gabonafélék világpiaci és hazai felvásárlási árának 2006 második felében kezdődött emelkedésének köszönhetően azonban 2007 végére Magyarország intervenciós gabonakészletei minimálisra csökkentek. A kivitel példátlanul felgyorsult: míg a 2005/2006. gazdasági évben 4,3 millió, addig a 2006/2007. gazdasági évben több mint 8 millió tonna gabona hagyta el az országot. Időközben – a tárolási gondok enyhítése végett – részben vidékfejlesztési források felhasználásával csaknem 4 millió tonnával bővült a hazai gabonaraktározó kapacitás. Sajnos, ezek a beruházások nem illeszkedtek egy átfogó infrastruktúra-fejlesztési koncepcióba.

A 2006/2007. gazdasági évben a gabonafélék világpiacát viszonylag magas árszint jellemezte, akkor leginkább a kukorica ára emelkedett meredeken: 2006 decemberében FOB Mexikói-öböl paritáson 165 dollárt fizettek egy tonna kukoricáért, vagyis 63%-kal többet, mint egy esztendővel korábban. A tendencia a 2007/2008. gazdasági év első felében is folytatódott. Chicagóban, a határidős búzapiacon 2007 szeptemberének közepén rekord dőlt: a legközelebbi szállítási hónapra szóló jegyzés átlépte a 9 dollár/bushel (kb. 265 euró/tonna) szintet. Az EU azonnali piacain 2007 októberében már 260-280 eurót is elkértek egy tonna kukoricáért. Az elmúlt másfél évben a gabonafélék felvásárlási ára Magyarországon is folyamatosan emelkedett: amíg 2006 októberében a kukoricát tonnánként átlagosan 25 ezer, a búzát 29 ezer forintért adták-vették, addig 2007 novemberében mindkét terményért 53-54 ezer forintot is fizettek.

a várható Kilátások

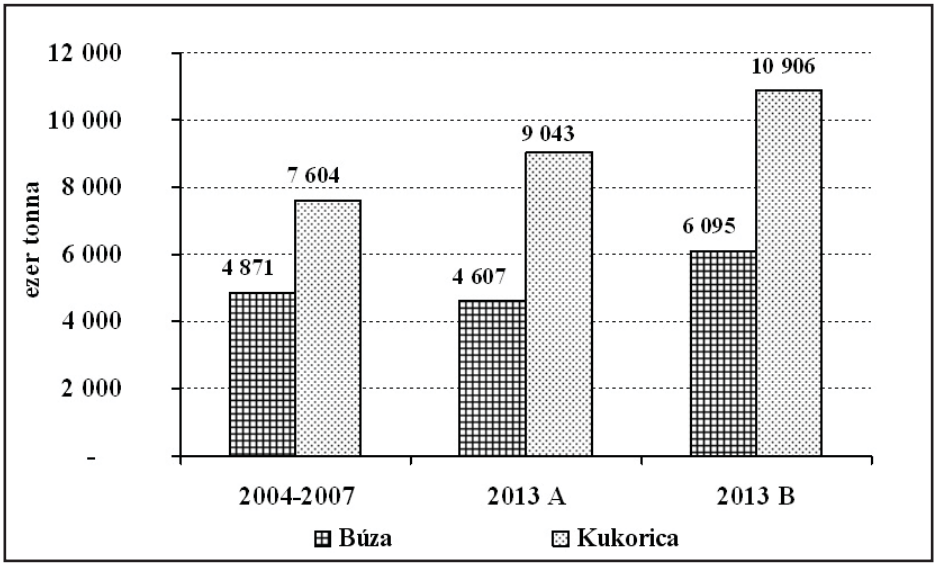
A gabonafélék globális piacán a legfontosabb tényezők a népességnövekedés, a lakossági jövedelmek emelkedése és ezzel párhuzamosan a fogyasztói szokások változása, a fejlődő országokban az állati termékek fogyasztásának fellendülése (amit csak részben ellensúlyozhat a takarmányhasznosulás javítása), valamint a bioenergia-termelés rohamosan növekvő alapanyagigénye.

Az *Agrárgazdasági Kutató Intézetben* készült modellszámítások (*Udovecz et al., 2007*) alapján, átlagos időjárási viszonyokat és kiszámítható gazdálkodási környezetet feltételezve („A" változat), a búza vetésterülete 1,1 millió hektár alá esik

2013-ig, a termelés 4,3-4,6 millió tonna között alakul. Ezzel szemben a kukorica vetésterülete továbbra is 1,2-1,3 millió hektár között változik, a kibocsátás 2013-ban meghaladja a 9 millió tonnát (1. ábra).

I. ábra

A búza- és kukoricatermelés alakulása Magyarországon
(2004-2007 versus 2013)

Forrás: KSH adatok (2004-2007), valamint az AKI Agrárpolitikai Kutatások Osztályának modellszámítási eredményei (2013)

Igaz, hogy a szélsőséges időjárás Magyarországon rendkívül nagy hozamingadozásokat okozhat, az agrárpolitika és a piaci szereplők pedig hajlamosak a túlzott reakciókra, mégis a gabonaágazat az, ahol a magyar mezőgazdaság a természeti adottságok, a termelés vonatkozásában még bizonyíthatóan komparatív előnyökkel rendelkezik az Európai Unióban. Ennek fényében egyáltalán nem hiú ábránd az optimistább, gyorsabb strukturális változásokat[2] feltételező modellváltozatunk („B") eredménye, amely szerint a búzatermelés 2013-ra meghaladja a 6 millió tonnát, a kukoricatermelés pedig majdnem eléri a 11 millió tonnát. Egyébként e megközelítés nem csak a hektárhozamok emelkedését (búzánál 5 tonna/hektár, kukoricánál 8 tonna/hektár szintre), de a vetésterület kismértékű növekedését is feltételezi, a kül- és belpiaci kereslet valószínű erősödése miatt. A hatékonyság növelése szempontjából azonban fontos az öntözött terület növelése és a birtokkoncentráció gyorsítása.

Természetesen kulcskérdés a hozambiztonság, ezért valószínűsíthető a szárazságtűrő, kártevőkkel és betegségekkel szemben ellenálló gabonafajták fokozatos térnyerése. A kukoricánál már rövid távon számolhatunk a GM vonalak megjelenésére és elterjedésére a hazai köztermesz-

[2] Mind a mezőgazdasági termelésben, mind a vállalatvezetésben jelentősen javul a szaktudás, ami a termelési költségek csökkenését és a hozamok növekedését eredményezi; a birtokrendezés, valamint a termeléstől függetlenített támogatások együttesen serkentik a földforgalmat; a nem élet-, illetve versenyképes gazdaságok földterületeit a termelésben maradók veszik át, és azokon eredményesebben működnek.

tésben. A glifozát-toleráns (pl. *Round-up Ready*) GM kukoricavonalak bevezetése Magyarországon 2009-ben megtörténhet, míg a kukoricabogárral szemben ellenálló fajták előreláthatóan 2010-ben vagy 2011-ben kerülnek a piacra. Az AKI-ban készült modellszámítások (*Bánáti et al., 2007*) alapján a GM kukoricafajták vetésterülete az összes kukorica vetésterületének kevéssel 10%-a felett alakulna 2013-ban. A GM növények termelésére a realizálható többletjövedelem, illetve bizonyos kényelmi megfontolások ösztönözhetik a gazdákat. A többletjövedelem az alacsonyabb növényvédőszer-ráfordításnak, a gép- és munkaerőköltségek csökkenésének, továbbá a terméshozamok esetleges növekedésének, de mindenekelőtt nagyobb stabilitásának lenne köszönhető. A biotechnológia használatának előnyeit a GM növények hazai termelését szabályozó törvény miatt csak a nagyobb méretű gazdaságok lesznek képesek érvényesíteni: a hazai birtokszerkezet tagoltsága jelentős mértékben nehezíti a 400 méteres izolációs távolság betartását.

Magyarországon a legfontosabb takarmány-alapanyag a gabona: kalászosokból és kukoricából évi 5-6 millió tonnát használnak fel takarmányozásra. Becslések szerint a takarmánygabona felét a takarmánykeverék-gyártók dolgozzák fel, ami azt jelenti, hogy a gabona aránya a keverékben meghaladja a 60%-ot (az EU-25 átlaga csak 55%). Legfontosabb takarmánygabona a kukorica, ennek takarmánycélú felhasználása 2003-ban 4 millió tonna alá csökkent, 2006-ban már alig haladta meg a 3 millió tonnát. Magyarországon a sertéságazat a legnagyobb kukoricafogyasztó: a takarmánykukorica több mint felét a sertésekkel etetik meg. Második a tejtermelés, ezt követi a csirkehizlalás, majd a tojástermelés. Modellszámításaink szerint a hazai abrakfogyasztó állatállomány az elkövetkező években (legjobb esetben) várhatóan stagnál, így a kukorica takarmánycélú felhasználása előreláthatóan nem haladja meg az évi 3,5 millió tonnát, tehát az állatitermék-előállítás nem jelent bővülő felvevőpiacot a növénytermelésnek.

A gabonafélék ipari felhasználása az elmúlt években átlagosan évi 2-2,2 millió tonna között alakult, ebből a legnagyobb tételt a malomipar képviselte 1,2-1,3 millió tonnával, majd a keményítő- és izoglükózgyártás következett évi 500-550 ezer tonnával. A gabonafélék belföldi humánélelmezési felhasználása rövid és középtávon előreláthatóan nem változik.

A bioüzemanyag-ipar kukoricaigénye viszont néhány éven belül 3-4 millió tonnára emelkedhet. A kapacitások bővülésének köszönhetően a hazai (bio)etanolgyártás a 2007. évi kukoricatermésből már legkevesebb 400 ezer tonnát vett fel. Célszerű szólni a száraz-őrléses etanolgyártásban keletkező szárított gabonamoslék vagy gabonatörköly (DDGS) hasznosításáról. A DDGS fehérjében, energiában, ásványi anyagban és vitaminban gazdag, hús- és tejhasznú szarvasmarháknak könnyen emészthető fehérje- és energiaforrás, de baromfi- és sertéstakarmányként is felhasználható. Magyarországon elsősorban a tejelő szarvasmarhák takarmányozásában használták, illetve használják a szárított gabonatörkölyt. Ez takarmánygabonát és fehérjetakarmányt (pl. olajosmag-darák) helyettesít. A DDGS ár/érték-aránya a gabonaféléknél kedvezőbb.

Magyarországon a DDGS-felhasználás – a prognosztizált állatlétszám és a jelenlegi takarmányozási rendszerek mellett – legfeljebb évi 250-360 ezer tonna között valószínűsíthető középtávon. Ebből a tejtermelés 100-150 ezer, a szarvasmarha-hizlalás 70-90 ezer, a sertéshizlalás 60-80 ezer, míg a baromfihizlalás 20-40 ezer tonnával részesedhet (*Hingyi et al., 2007*). Tekintettel arra, hogy e mennyiség már 0,8-1,1 millió tonna kukoricából előállítható, Magyarországon DDGS-túltermelés várható. A száraz gabonamoslék regionális piacá-

nak kiépítése ezért fontos feladat. A nedves gabonatörköly-felesleget biogáz előállítására lehetne felhasználni, persze egyelőre kérdés, hogy a gyárak körzetében, ésszerű szállítási távolságon belül erre mekkora igény jelentkezik.

Számolva a bioüzemanyag-gyártás felfutásával, a magyar gabona-exportárualap legalább 4 millió tonna körül alakul 2013-ban, de optimista modellváltozatunk szerint a külpiacokon értékesíthető gabona mennyisége elérheti az 5,5 millió tonnát is. Ebből a búza 2,3 millió tonnára rúgna, ami igen jelentős volumen, ezért az exporttal a versenyképes szállítási rádiuszon belül esetleg problémák lehetnek, mert a magyarországi búzatermelés nem piacorientált. A külpiaci értékesítés jobbára a belpiaci feleslegek levezetése, semmint a gabonából deficites régiók sajátos igényeinek céltudatos, vertikálisan szervezett, rendszeres kielégítésére irányul. Az EU gabonaimportőr tagállamai azonban speciális minőségű búzafajtákat igényelnek, nagy mennyiségben és homogén tételekben.

A gabonakivitel a jövőben is döntően az EU-tagállamokba irányul. A magyar kukoricának biztos a piac, hiszen az EU-27 középtávon sem lesz képes a terményből kielégíteni saját igényeit. Az *Európai Bizottság (2007)* a közösség önellátottságát átlagosan legfeljebb 96% körül valószínűsíti. Az EU kukorica-felhasználása a 2006. évihez képest a várakozások szerint 30%-kal, évi 65,5 millió tonnára nő 2013-ig, ezen belül az új tagállamok (EU-10 és EU-2, azaz EU-12) is 30%-kal több, évi 24,5 millió tonna kukoricát használnak majd fel az új költségvetési időszak végére. A növekedés részben a bioüzemanyag-ipar növekvő alapanyagigényével magyarázható. Az EU-27 kukoricabehozatala évi 4,4 millió tonna körül valószínűsíthető 2013-ban.

Az EU-15 és EU-12 búzatermelése a prognózisok szerint 18%-kal, illetve 14%-kal nő 2013-ig. Ez részben a termény tartósan magas világpiaci árával, részben az etanolgyártás búzafelhasználásának várható növekedésével magyarázható. Az EU-27 önellátottsága búzából 2013-ban 110% körül alakul. A közösség világpiaci részesedése valamelyest csökken, miközben búzakivitele – a Bizottság várakozásai szerint –, a termelés várható bővülésének köszönhetően 2013-ig jelentős mértékben, a 2006. évihez viszonyítva 90%-kal nő, meghaladja a 23,2 millió tonnát. A behozatal gyakorlatilag nem változik, 2013-ban 5,7 millió tonna körül valószínűsíthető.

A gabona mellett Magyarország egyre fontosabb kiviteli cikke lesz a nagyobb hozzáadott értékű bioüzemanyag, amely szintén az EU-tagállamokban talál vevőre.

A hazai szántóföldi növénytermelésben lényeges változás, hogy a nemzeti kiegészítő támogatás 2008-tól az egyes üzemekre megállapított történelmi jogosultságok alapján, a termeléstől függetlenítve kerül kifizetésre. Ez azt jelenti, hogy az egyszerűsített kifizetési rendszerben a gabonatermő terület növelése a történelmi jogosultságok bázisidőszakához képest az üzemeknek nem hoz többlettámogatást. Ennek ellenére a rendelkezésre álló szántóterületet a jövőben is hasznosítják, mert a gabonafélék magas ára ösztönzi a termelést. A bioüzemanyag-ipar új és erőteljesen bővülő felvevőpiac, ami kétségtelenül kedvező a gabonatermelők egy részének. Az előnyök közé sorolható a hosszú távra szóló termeltetési szerződések és a közeli áruszállítás. Kiszámíthatóbb a termelés jövedelmezősége, ami mezőgazdasági és infrastrukturális beruházásokra ösztönöz. Ez persze elsősorban azokra nézve igaz, akik szerződésre lépnek a feldolgozókkal.

Akik a malomiparnak vagy az állattenyésztésnek termelnek takarmányokat, azoknak a bioüzemanyag-gyártás rugalmatlan kereslete és a várhatóan mind szélsőségesebb időjárás miatt a felvásárlási

árak szélsőséges ingadozásaira célszerű felkészülni.

Bár az árak ingadozása természetes jelenség, a fokozott volatilitás lohasztja a befektetési kedvet, torzulásokat idéz elő a jövedelem-eloszlásban és tartósan negatívan hat a makrogazdasági növekedésre. A fejlett piacgazdaságokban egy-egy termékpálya szereplői az előre nem látható árváltozások kedvezőtlen hatását hagyományosan a származékos (pl. határidős és opciós) árupiacok kínálta kockázatkezelési lehetőségek segítségével ellensúlyozzák, amely instrumentumok alkalmazása normális esetben az üzletvitel szerves része. E gyakorlat a jövőben Magyarországon is szükséges, mert a határidős vagy opciós fedezeti ügylet többek között lehetőséget kínál a fizikai piacon valamely későbbi időpontban megkötendő, specifikus szerződés időszakos helyettesítésére, amikor a termelésben, szállításban vagy feldolgozásban zavarok valószínűsíthetők, illetve amikor a szerződni szándékozó felek alkupozíciói és preferenciái különböznek (*Potori, 2006*).

Ami a rövid távú kilátásokat illeti: a világ kukoricatermelése 2008-ban a várakozások szerint (*Toepfer International, 2008*) 4%-kal nő az előző évi 771 millió tonnához képest (elsősorban az Európai Unióban, Brazíliában, Kínában és Dél-Afrikában számolnak nagyobb terméssel). Ugyanakkor búzából a 2007. évi 605 millió tonnánál 7%-kal többet takarítanak be (a vetésterület és a kibocsátás elsősorban az Európai Unióban, az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában és Ukrajnában nő).

Magyarországon a búza vetésterülete gyakorlatilag nem változott, míg a kukorica esetében a vetésterület növekedése a 2007 őszi talaj-előkészítési és vetési munkák ismeretében nem valószínűsíthető. Amennyiben a tengeri fuvarköltségek relatíve magasak maradnak, Európában továbbra is versenyképes a magyar kukorica.

Forrásmunkák jegyzéke

(1) Bánáti D. – Popp J. – Potori N. (2007): A GM növények egyes szabályozási és közgazdasági kérdései. Agrárgazdasági tanulmányok 3. sz., Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest – (2) Európai Bizottság (2007): Prospects for Agricultural Markets and Income in the European Union 2007-2014. Brussels: European Commission, DG AGRI – (3) Hingyi H. – Kürthy Gy. – Radóczné K. T. (2006): A mezőgazdasági eredetű folyékony bioüzemanyagok termelésének piaci kilátásai. Agrárgazdasági tanulmányok 8. sz. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest – (4) Potori N. (2006): A határidős terménypiaci fedezeti ügyletek elméleteinek rövid összefoglalása. Agrárgazdasági információk 4. sz. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest – (5) Toepfer International (2008): World: Grain and oilseed production in 2008. (Informa Economics, March 5, 2008). http://www.acti.de – (6) Udovecz G. (szerk.) – Popp J. (szerk.) – Potori N. (szerk.) (2007): Alkalmazkodási kényszerben a magyar mezőgazdaság – folytatódó lemaradás vagy felzárkózás? Agrárgazdasági tanulmányok 7. sz. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest